

UDK: 327(410:497.1)"1945/..."(094.73)
94(497.5-3 Dalmacija)"1945/..."
929 Krstulović, V.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 10. 9. 2008.
Prihvaćeno: 27. 9. 2008.

Dalmacija u britanskim diplomatskim izvještajima 1950-ih godina

KATARINA SPEHNJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku se, na temelju izvorne građe, prikazuju opisi i ocjene britanskih diplomatskih predstavnika o Dalmaciji u razdoblju 1950. - 1955., s težištem na načinu života stanovništva, životnom standardu i odnosu prema tradiciji.

Ključne riječi: Velika Britanija, Jugoslavija, britanska diplomacija

Početak pedesetih godina Jugoslavija je zemlja koju obilježavaju proturječnosti. Na vanjskopolitičkom planu ona je zemlja koja zbog nedavne izdvojenosti iz Istočnog bloka uživa političku naklonost Zapada, a time i mogućnost dobivanja ekonomske i vojne pomoći. Na unutarnjem planu, nasilna kolektivizacija sela, represivna politika prema neistomišljenicima te nedostatak hrane za stanovništvo i sirovina i strojeva za započetu industrijalizaciju – činjenice su koje ne pridonose slici zemlje bliske Zapadu. Ipak, kako se važnost njezina izlaska ispod blokovskog kišobrana procjenjivala u uvjetima hladno-ratovskoga poratnog okruženja, ona je postala zanimljiva zemlja u zapadnim strateškim procjenama. Jugoslavija je bila privrženica bloka zemalja narodnih demokracija na čelu sa Sovjetskim Savezom. Raskid s njima 1948. otvorao je mogućnost da takav primjer slijede možda i druge satelitske zemlje. Pomoć Zapada, osobito SAD-a, omogućila je preživljavanje režima i države bez većih političkih i gospodarskih potresa. Ratna opasnost od Sovjetskog Saveza dovela je i do dodjele vojne pomoći. Manje političke i ekonomske reforme na koje je vodstvo Jugoslavije bilo prisiljeno na unutarnjem planu naznačile su popuštanje etatizma otvaranjem procesa relativne decentralizacije vlasti, a ekonomska liberalizacija donijela je naznake prihvaćanja tržišnih mehanizama. Sve ove promjene praćene su na Zapadu s velikim interesom te su diplomatski predstavnici naklonjeno bilježili pozitivne poteze vlasti. Pri tome, njihova očekivanja su bila suzdržana i imali su dosta razumijevanja za svaki pomak. U njihovim analizama notiralo se da Jugoslavija sigurno nikada neće biti zemlja klasične liberalne demokracije, ali će promjene postupno voditi modifikaciji režima, osobito ublažavanju političke stege. Stoga je manja modernizacija krivičnog zakonodavstva 1951. i s tim u vezi pretvaranje Udbe u civilnu službu, ojačalo nade u tom smjeru. I uz primjedbe koje su zapadni promatrači bilježili

u svojim izvještajima, a koje su isticane i prigodom službenih susreta u bilateralnim odnosima, Jugoslavija im je mogla poslužiti kao model za socijalizam drukčiji od onog u zemaljama *realnog socijalizma*.

Redoviti izvještaji diplomatskih predstavnika u Jugoslaviji obuhvaćali su sve događaje u određenom razdoblju. Kako su se većinom odnosili na tekuće političke događaje ili ekonomske analize, u njima je rijetko bilo mjesta za praćenje promjena u stanovništvu odnosno bavljenje načinom života građana. Također, s obzirom na prirodu režima, nedostajali su izvori za takve analize. Stoga su povremeni "odlasci na teren", ponekad "umotani" i formu turističkog obilaska ili kraćeg odmora diplomatskog osoblja, bili prigoda da se razgovara s građanima i opišu uvjeti u kojima žive te pokušaju ocrtati neki aspekti "mentaliteta" - osobitosti naroda i stanovništva nasuprot ideološkoj uniformnosti sustava i kontrolirane javnosti. U analizama generalnog konzulata Velike Britanije u Zagrebu te konzulata u Splitu, a prema tome i u kasnijim analizama veleposlanstva u Beogradu, uočljivo je da se Dalmaciji pristupa s osobitim interesom.¹ O ovome području govori nekoliko izvještaja u razdoblju 1950. - 1955.

* * *

U izvještaju iz studenoga 1950. splitski konzul George Burton navodi da se u gradu dosta govori o nedostatku hrane,² ali i da građani pri tome naglašavaju "da će sve žrtve s tim u vezi biti vrijedne ukoliko to natjera vlast da shvati da opstanak i režima i zemlje ovise o tješnjim vezama sa Zapadom". To znači da se mora voditi liberalnija politika, prenosi Burton njihovo stajalište. "Čovjek s ulice smatra da je vlast do sada morala shvatiti da pridobivanje simpatija američkog i britanskog naroda uključuje napuštanje prisilnih metoda naučenih u ruskoj školi." Narod, "uključujući i inteligentne članove KP", smatra da vlast može naučiti nove metode upravljanja i vladanja, a da u ovoj fazi "šegrti" mogu biti i oni "koji nose značke s crvenom zvijezdom" - "jer drugi nisu dostupni. (...) Smatra se da jedini način da član KP nauči da je gljiva otrovna, jest, da

¹ I sam činjenica postojanja konzulata u Splitu govori u prilog tomu: on je uspostavljen odmah nakon rata, u vrijeme kada su rad obnovili veleposlanstvo u Beogradu te generalni konzulat u Zagrebu. U Jugoslaviji su još djelovali konzulati u Sarajevu, Skoplju te Ljubljani (do 1948.). Splitski konzul major George Burton je na dužnost stupio listopada 1948.

² U to vrijeme prehrana (i opskrba industrijskim robama) funkcionirala je u sustavu zajamčene opskrbe, pri čemu su najveće količine dobivali zaposleni, osobito radnici na težim poslovima te djeca i trudnice. Na tzv. građansku kartu dobivale su se manje količine hrane i roba. Šansa za uvećanje otvarala se uključivanjem u mobilizaciju radne snage na izgradnji objekata Petogodišnjeg plana. O žalbama Dalmatinaca raspravljano je i na sjednici Politbiroa CK KPH 16. 12. 1950., kada je rečeno da je ukupna količina "tolika da može zadovoljiti potrebe ove oblasti. Pitanje je samo kako se je izvršio raspored unutar same oblasti. Za proteklih 9 mjeseci dato je u Dalmaciji 150 kg hrane po jednom stanovniku". Upozoreno je da se hrana daje i onima koji ne žele raditi te otuda moguće nezadovoljstvo. Usp.: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952.*, /dalje: *Zapisnici Politbiroa/* sv. 2, 1949 - 1952., Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006., 563. - 564. Više o opskrbi: Marijan MATICKA, "Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945. do 1953. godine", *Zbornik Mirjane Gross*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1999., 387. - 401.

je pojede”.³ U ljudi, piše dalje Burton, sada više no ikad prije nakon 1948. jača uvjerenje da vlada “pokušava učiniti pravu stvar. Mjera njezine prosvječenosti, smatra se, bit će odnos prema individualnim seljacima”.⁴

Nakon raskida Jugoslavije sa SSSR-om, britanski diplomatski predstavnici su uočili promjenu u držanju predstavnika vlasti i naroda prema njima pa tako i ovom prigodom, 1950., konzul konstatira da su predratni anglofili “sada manje nervozni oko pokazivanja svojih osjećaja i prema nama i međusobno. (...) Stari prijatelji izlaze iz svojih ljuštura i pripravnici su prihvatiti pozive za posjet Konzulatu”. U vezi s tim konzul je bio oprezan – sudeći prema rečenici: “Predlažem da se takvi pozivi zadrže unutar granica manjeg kruga starijih građana kao Lupis Vukić,⁵ predratni predsjednik Angloameričkog društva i stari prijatelj Seton-Watsona starijeg.”⁶ Burton zatim navodi stajališta “izvanpartijskih promatrača” prema kojima u “KP Dalmacije ima i dalje znatan broj pristaša Kominforma”. Teško mi je pronaći temelj za takve ocjene, kaže Burton, ali možda su im povod unutarnja trenja u Partiji, kao i osobne netrpeljivosti.⁷

Osvrće se, kao što je uvijek prisutno u izvještajima stranih predstavnika, na odnos države i crkvi, područja na koje su zapadni promatrači još od uspostavljanja novog režima 1945. imali ozbiljne primjedbe. Dobrodošlom promjenom na bolje u crkvenim redovima je protumačeno dopuštenje školskoj djeci da izostanu iz škole zbog sudjelovanja u obredu za dan Svih svetih. Ipak, kasnije je, piše Burton, onima koji su izostali rečeno da je bila riječ o pogrešci i da će izostanak biti zabilježen. Bit će zanimljivo vidjeti, kaže konzul, kako će biti za Božić.⁸

³ The National Archive: Public Record Office /dalje: TNA: PRO/, London, Foreign Office: Political Department: General Correspondence from 1906 Political Correspondence /dalje: FO 371/95461, “Political Report, Split, November 1950”, 1.

⁴ Misli se na napuštanje politike kolektivizacije, tj. seljačkih radnih zadruga ili na popuštanje kampanje nasilne kolektivizacije, započete 1949. Na taj problem često su u razgovorima s jugoslavenskim vlastima upozoravali zapadni diplomatski predstavnici. Seljačke zadruge raspuštene su tek početkom 1953. Više o tome: M. MATICKA, “Hrvatsko seljaštvo i politika kolektivizacije”, *Spomenica Ljube Bobana*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1996., 365. - 374.

⁵ Ivo

⁶ Robert. Više o vezama Lupis-Vukića i R. Seton-Watsona: Zoran GRIJAK, “Velika Britanija i Habsburška Monarhija”, *Hrvatska revija* 2004., 1., 87. - 100., Stjepan MATKOVIĆ, “Razmišljanja Ive Pilara i R. W. Seton Watsona o južnoslavenskom pitanju”, *Hrvatska revija* 2005., 1., 25. - 34.

⁷ O odnosu članova KP u Dalmaciji prema pristašama IB-a raspravljano je na sjednicama Polibiroa CK KPH krajem 1950. i početkom 1951., pri čemu nije do kraja potvrđena navedena ocjena o širini potpore. Točnije je situaciju procijenio Burton jer je prema zapisnicima sjednica vidljivo da je riječ o stajalištu određenih političara prema političkoj kampanji u borbi protiv IB-a, odnosno o sukobu čelnika rukovodstava grada Splita, Šibenika, Benkovca (Ante Jurjević-Baja, Simo Dubajić) i oblasnog komiteta, tj. osoba u njemu. Više o tome: *Zapisnici Polibiroa*, 562. - 565., 619. - 637.

⁸ Izostanak iz škole (1. XI. i 25. XII. za katolike te 1. I. i dan krsne slave za pravoslavne) bio je zakonski dopušten sve do kraja 1951., ali lokalni organi vlasti to većinom nisu poštovali. Više o tome: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991., od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga - Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006., 168.

Konzul izvještava i o porastu ilegalnih bjegova preko morske granice, u Italiju: u Splitu je osuđena skupina uhvaćenih mladića i jedna djevojka, a u blizini Dubrovnika pri sličnom pokušaju ubijeno je nekoliko mladih osoba koje su navodno tajno pokopane na Visu.

Konzul je događaju koji je tih dana bio u središtu političke javnosti – utakmici Hajduka i Crvene zvezde – poklonio relativno malo pažnje, odnosno nekoliko šturih rečenica, bez posebne ocjene. Podsjeća da je pismo Hajduka objavljeno u *Slobodnoj Dalmaciji* prenijela *Borba* 16. studenoga. Pismo ocjenjuje “zanimljivim” u smislu “bljeska hrvatsko-srpskog animoziteta”. Na utakmici su bili prisutni i ministri – savezni, Vicko Krstulović i republički, Vice Buljan, a njihove kasnije izjave, kaže Burton “nisu ostavile ikakve dvojbe o njihovoj privrženosti”.⁹ Riječ o pismu koje je uprava kluba objavila 9. studenoga, nekoliko dana nakon utakmice u sklopu državnog prvenstva Jugoslavije. Utakmica je završila pobjedom Hajduka, a novinski napisi nakon utakmice upozorili su na šovinističke pojave. Uprava ovog kluba je odbijala ikakvu odgovornost i nije događaju pristupala tako dramatično kao drugi.¹⁰

* * *

U godišnjem izvještaju koji se bavi najznačajnijim događajima u Dalmaciji 1953. konzul Burton je na početku zapisao: “Pri svakoj procjeni političke situacije u Dalmaciji, čini mi se treba imati u vidu tradicionalnu ‘nezavisnost’ ovog područja. Ta nezavisnost je stoljećima bila poticana relativnom udaljenošću obalnog pojasa od svake središnje vlasti u unutrašnjosti. Također, politički uspjesi Dubrovačke republike, autonomija koju su imali neki od većih otoka te gusarski gradovi koji su bili države za sebe, pridonijeli su tvorbi dalmatinskih osobina koje prirodno pokazuju sklonost stajalištu ‘protiv svake vlasti’. Utjecaj političkih događaja u pola stoljeća do 1940. pojačao je, prije nego otupio, ovu osobinu.”¹¹

Burton se zatim pomalo ironično osvrće na “teoriju koja govori da će komunizam riješiti probleme o kojima je liberalna misao razbijala glavu tijekom međuratnog razdoblja i koja već sada pokazuje unutarnje slabosti”. Povod su mu političke i ekonomske teškoće Jugoslavije, kao i pokušaji da se iz njih izade uz pomoć navedene teorije. Postoji, ipak, mogućnost da će “vlastiti interes

⁹ TNA: PRO, FO 371/95461, “Political Report, Split, November 1950”, 2.

¹⁰ Napisi su govorili o grubosti igrača i ponašanju navijača Hajduka iz Zagreba, tzv. Torcide. O tome je raspravljao Politbiro CK KPH 19. prosinca, na temelju opširnog izvještaja koji je analizirao “negativne pojave” u sportu, osobito nogometu. Kritizirane su zloupotrebe političara, članova uprava te njihovo *klubaško* ponašanje tj. nekritičnost prema nesportskom ponašanju igrača te podilaženje navijačkim skupinama. U javnosti se osobito kritiziralo ponašanje *torcidaša* koji su došli u Split besplatnim vlakom – što im je omogućio član uprave Hajduka, inače pripadnik Udbe. Tijekom puta ponašali su se nasilnički, za vrijeme utakmice njih 500-njak dalo je ton atmosferi, koristili su navijačka sredstva dotad nepoznata u Jugoslaviji: čegrtaljke, baklje, vrijeđali protivnički klub na nacionalističkoj osnovi, pročitali “osmrtnicu” igračima Zvezde. Odgovornima su označeni lokalni političari A. Jurjević i Jure Bilić. Više o tome: *Zapisnici Politbiroa*, 574. - 608., RADELIĆ, 265. - 266.

¹¹ TNA: PRO, FO 371/107818, “Political Conditions and Trends in Dalmatia”, 2. XII. 1953., 1.

diktirati napuštanje tvrdoglavosti”, a na području ekonomije voditi gospodarskom ponašanju. Ovo razmišljanje o dvojbama komunista u provedbi reformi konzul završava rečenicama koje je teško povezati s prethodnim općim naznakama: “Zasad, *bauk blizanaca* Velike Srbije i Pravoslavne crkve opet iznova progoni misli i komunista i nekomunista.” Jer, prema njemu, “Dalmatinci rado vole imati nekakav bauk koji im dobro dođe kao opravdanje”.

Veći dio izvještaja Burton je posvetio Vicku Krstuloviću, najistaknutijoj političkoj osobi u Dalmaciji, tada članu Saveznoga izvršnog vijeća.¹² On je prije rata bio nekvalificirani radnik brodogradilišta u Splitu koje je, uz tvornicu karbida u Dugom Ratu i cementaru u Solinu, bilo jezgra partijskog rada u Dalmaciji. Nakon što je “stoički izdržao oštar policijski tretman partija ga izabrala za lokalnu figuru koja zastupa *radne mase*”. Popularnost u Partiji omogućila mu je da bude njezin glavni čovjek na tom području početkom rata. Dublja analiza kretanja u splitskoj partiji općenito te poznavanje V. Krstulovića vodi zaključku, piše Burton, da je to postigao “zato što je bio među onim drugovima koji su bili dovoljno uskogrudni a istodobno lukavi i koji kao pravi Dalmatinci nisu skloni potpuno podržati nešto što je skovano u Moskvi i doručeno u Zagrebu i Beogradu”. Informacije koje je konzul o Krstuloviću skupio očito su iz njemu bliskog kruga jer navodi i da je on osoba koja bi prije poslušala svoje mještane i zemljake nego centralni komitet Partije. “To da ne posjeduje baš visoku inteligenciju i da je bio vizionar s prilično ograničenom imaginacijom označilo ga je kao pravog kandidata za taj posao, prema dalmatinskom načinu razmišljanja.” Tijekom rata on je “dobro odigrao svoju ulogu” i iz nje ga je izišao kao lokalni moćnik. Partija ga je nagradila dodjeljivanjem ordena narodnog heroja i ministarskim mjestom u Beogradu. Burton zatim navodi da je Krstulović nakon 1948. “prizemljen”, ali “legenda” o njemu je i dalje ostala. “U interregnumu između smrti Vladimira Nazora i potvrđivanja Bakarića, uživao je kratko indijansko ljeto kao predsjednik Hrvatske, a što je bio mudar potez od strane Zagreba.”¹³ Konzul nastavlja: “Njegov visoki položaj i prihodi omogućili su mu da ocu priredi veličanstvenu sahranu kakvu Split nije vidio nakon rata. Ali, on ipak nije primitivac i preferira običan i miran život. Upravo je zabranio podizanje spomen ploče koju su njegovi odani prijatelji htjeli staviti na kuću u kojoj se rodio.”¹⁴ Iako “predani borac za bolji život budućih pokoljenja Krstulović je pokazao veoma malo ideja izvan otrcanih partijskih fraza”. Njegove “indiskrecije u tisku povremeno su trebale naknadnu *korekciju* od strane viših vlasti. Koliko je njegovih nepromišljenosti proizašlo iz vlastite

¹² Tijekom 1951. i 1952. Krstulović je bio predsjednik Oblasnoga narodnog odbora za Dalmaciju te politički sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju. Njegovo imenovanje na te funkcije - i povratak iz Beograda gdje je bio ministar u saveznoj vladi - došlo je nakon rasprava u Politbirou CK KPH o političkoj situaciji u Dalmaciji (afera Hajduk, pitanje Informbiroa, osobni animoziteti u rukovodstvu Dalmacije). Njegov je zadatak bio da “sredi situaciju”.

¹³ Rečenica ostavlja dojam da je Krstulović bio predsjednik Prezidijuma Sabora NRH 1949., odmah nakon smrti Nazora, što nije točno; na toj funkciji je bio Karlo Mrazović. Krstulović je na toj dužnosti bio od veljače 1952. do prosinca 1953., kada je nakon redovitih izbora predsjednik Sabora postao Vladimir Bakarić.

¹⁴ TNA: PRO, FO 371/107818, “Political Conditions and Trends in Dalmatia”, 1.

ograničenosti, teško je reći ali sklon sam misliti da savjete radije prima od trećerazrednog novinarstva nego od *linije odozgo*". Burton navodi da je Krstulović izraziti antiklerikalac, odnosno da je "antiklerikalnost jedna od njegovih fiks-ideja" i da je stoga "aktivno ili pasivno pridonio politici podvala i organiziranja napada na pojedine crkvene dostojanstvenike a što je otišlo veoma daleko u posljednje vrijeme".¹⁵ Sve donedavno, piše Burton, u Dalmaciji se nije loše postupalo prema crkvenim dostojanstvenicima. Konzulovo je mišljenje da je u tome značajna bila uloga Frane Franića, splitskog biskupa koji je "taktički izbjegavao sve što bi razjarilo lokalnu partiju, te on sam nikad nije bio izvravan ruglu u novinama".¹⁶ Njegov nadređeni, biskup splitsko-makarski Klement Bonefačić, morao je nedavno reafirmirati stajališta Crkve o nekim pitanjima, npr. o svećeničkim udruženjima¹⁷ pa je Franić trebao provesti u djelo suspenzije svećenika koji bi se učlanili. Vlast je, pak, pokrenula žestoku kampanju, napadajući Crkvu u novinama te potičući i organizirajući javne prosvjede protiv nekih biskupa. U nekim mjestima narod je ometao tijek crkvenih obreda, osobito krizme, te na više mjesta i fizički napao biskupe, uključujući i Franića (Split, Korčula, Sinj, Šibenik). Ovakvo ponašanje konzul ocjenjuje potpuno promašenim i glupim te dokazom nepostojanja sposobnih propagandista u lokalnoj partiji. "Tek nekoliko pametnijih članova se zamislilo" oko svega, kaže on. Napadi na Franića i druge biskupe izvedeni su baš u jeku turističke sezone, "a stranci su sve to snimali".

U reakcijama Dalmatinaca na ove događaje pojavljuju se i spekulacije da su "Srbi iza svega ovog", što nije neka novost, piše konzul, jer tu postoji sklonost da se "uvijek krivi Srbe za sve neprijatno i proizvodi argumente za to", ali "ponašanje u pravoslavnoj zajednici u Dalmaciji ne daje osnova za zaključak da je sve smišljeno u cilju sramoćenja Hrvatske a u interesu Srbije".

Konzul piše da se identitet Dalmacije oblikovao više pod utjecajem zemljopisa, nego što bi na to utjecala ideologija odnosno "državni nacionalizam". Kao primjer uzima "dalmatinski animozitet prema Italiji" koji je, prema njemu, faktor koji više ujedinjuje nego ikakva komunistička ideologija. Jedinstvo Dalmatinaca se, dakle, utemeljuje na pitanjima zavičajnosti a manje na državnim pitanjima, što znači da će Dalmatinci "podržati bezrezervno, svaki politički potez protiv Italije ali će biti suzdržani oko svega drugog".

Na kraju ovog izvještaja Burton konstatira da i nadalje prevladava pozitivno stajalište i vlasti i naroda prema Velikoj Britaniji. "Ono što je osobito uočljivo jest poboljšanje atmosfere pri susretima s osobama iz pomorske i ci-

¹⁵ Isto, 2.

¹⁶ Isto, 3

¹⁷ Svećenička udruženja, i pravoslavnih i katoličkih svećenika, poticale su vlasti s ciljem unošenja razdora u crkve, odnosno bio je to pokušaj da se dio svećenstva odvoji od vrhova. Uključenima su se nudila neka socijalna prava (mirovine, pomoći i sl.). U rujnu 1952. biskupska konferencija Katoličke crkve zabranila je ulazak u njih. Tijekom 1953. sukob vlasti i Crkve oko udruženja se zaoštrio: Zakonom o položaju vjerskih zajednica iz svibnja vlast je predvidjela zakonsku mogućnost za rad tih, po njoj civilnih a ne vjerskih udruga. Više o tome: Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. - 1966.*, Otakar Keršovani, Rijeka 2004.

vilne vlasti. Osim službene srdačnosti koja pokazuje veoma malo od njihovih mentalnih procesa, primjetno je da su ovdašnji Jugoslaveni mnogo opušteniji nego prije nekoliko godina. Nema više onog pogleda 'koji odgovor bi trebalo dati.'¹⁸ To implicira, prema njemu, novu samosvijest koja se iskazuje ovisno o ličnosti. "Ali jasno je da gospoda s *poker-licima* koja nikad ne pokazuju ni mrvicu osobnosti – oni su koji nestaju sa scene."

* * *

Kraći izvještaj iz siječnja 1955. na početku se zadržava na općoj razini tj. komentarom ekonomskih teškoća i pokušaja reformi, što povremeno ostavlja dojam kaosa. Pri tome konzul konstatira: "Karakteristična rasipnost Jugoslavena, tako atraktivna kao izraz njihove gostoljubivosti, postaje porok kada joj je dopušteno da se slobodno odvija u gospodarenju na razini države."¹⁹ Ipak, u Partiji se gaji "samozavaravanje" da će teškoće biti lako svladane. Tome su osobito skloni Dalmatinci koji "zbog svoje žarke želje da profitiraju" i zbog samodopadnog "znam" ponašanja u vezi s svim problemima, ne prihvaćaju promjene i poznata načela koja bi jamčila napredak. Kako nedostaje sustavnosti i promišljenosti "režim je zapravo žrtva vlastite obmane da trčanje dolazi prije hodanja", stoga će trebati mnogo vremena da zažive ideje s početka 1950. o novom modelu socijalizma.

U Partiji na području Dalmacije još uvijek ima puno mentaliteta iz 1946., iako ima i mnogo mladih, školovanih kadrova, ali njihov utjecaj još je uvijek neznatan. Da se u javnosti ipak nešto mijenja svjedoči, prema konzulu, nedavni događaj, "kamen spoticanja" između uprave Jugoslavenske mornarice i gradskih vlasti Splita. Mornarica je htjela sagraditi golemu bolnicu u predgrađu, ali je njezin nacrt zadirao u neke aspekte gradskog urbanističkog plana. Nakon žestoke rasprave na sjednicama gradskoga narodnog odbora – na kojima je Mornarica čak optužila arhitekta koji je branio gradski urbanistički plan da je "državni neprijatelj" – vijećnici su ga podržali i opredijelili se za njegov nacrt, odbivši plan Mornarice.

Kad je riječ o tzv. građanskim elementima, ljudima izvan Partije, sve je manje, piše Burton, kako taj naraštaj stari, "tvrdoglavog odbijanja" režima. "Njihovi nasljednici sve više se bave time kako preživjeti i zaraditi, shvaćajući da militantna opozicija neće biti nikad organizirana, ili, ako bi i bilo pokušaja, sve bi bilo izgubljeno."²⁰

* * *

John Shattock, savjetnik Veleposlanstva Velike Britanije u Beogradu²¹ i generalni konzul V. Britanije u Zagrebu, Geoffrey Aldington,²² obišli su tijekom razdoblja 1. – 9. srpanj 1955. obalu i otoke od Zadra do Dubrovnika. Shattock

¹⁸ TNA: PRO, FO 371/107818, "Political Conditions and Trends in Dalmatia", 4.

¹⁹ TNA: PRO, FO 371/118011, "Report from Split, January, 1955.", 1.

²⁰ Isto, 2.

²¹ Na dužnosti od prosinca 1953.

²² Na dužnosti od svibnja 1954.

je o putovanju sastavio opširan izvještaj. Na putu iz Zagreba prespavali su na Plitvicama, "jednom od najljepših mjesta u Jugoslaviji", gdje su zatekli mnogo stranih turista. Primijetio je i povećani broj pripadnika Udbe. To ga je iznenadilo jer se "u Dalmaciji i Sloveniji u popularnim turističkim mjestima inače ne može vidjeti tako mnogo Udbaša".²³ Od domaćih ljudi je čuo da to nije zbog provjere prisutnih stranaca, nego zbog veoma proširenog kriminala, krađe drva iz državnih šuma. Nakon Plitvica i Like stigli su u Zadar "gdje se tek nešto malo vidi od nekadašnjeg talijanskog utjecaja u tom gradu". Shattock dodaje i da su ga za vrijeme rata snažno bombardirali Saveznici. Budućim posjetiteljima Zadra predložio je da odsjedaju radije u hotelu Zagreb, gdje je hrana "izvrсна" a "sobe veoma čiste", nego u hotelu Beograd, koji je blizu lučkog pristaništa te je tamo i noću veoma bučno.

Drugog srpnja, Shattock, Aldington i Otto Varady²⁴ pošli su na Kornate u malom ribarskom brodiću, čiji je vlasnik bio ribar s Velog Iža, Ante Konatić. Posadu brodice činili su vlasnik i njegov sin. Shattocka je Konatić oduševio jer je "izvanredna osoba. Ima filozofski pogled na život i jak smisao za humor" te preporučio da ga zainteresirani za slična putovanja mogu angažirati preko Varadyja. Konatića je dugo trebalo uvjeravati, piše Shattock, da oni ne misle bježati u Italiju, što je bilo veoma česta pojava tih godina na tom području. Ribar se plašio da ne izgubi i "brod i ugled u jednom takvom pothvatu". Petorica ljudi su proveli četiri dana na moru, stalno su imali lijepo vrijeme, što je bilo važno jer je to bila skromna brodica s malo zaklona. Kad bi pristali uz neki otok, pripravljali su objede od onog što su ponijeli sa sobom te ulovili tijekom dana.

Uz osnovne zemljopisne podatke o otočnoj skupini, većinom nenaseljenoj i bez vegetacije, Shattock je zapisao da se među njima izdvajaju jedino Zlarin i Sali, prvi po turizmu, drugi po tvornici konzervirane ribe. Boravak na Murteru, u selu Hramini ostao im je u osobito ugodnom sjećanju jer su tamo, prvi put nakon nekoliko dana, prespavali u krevetima. Sobe koje su iznajmili od mještana bile su "jednostavne ali perfektно čiste". Detaljno je opisao mir subotnjeg popodneva u selu, pri čemu je u središtu mjesta dio muških stanovnika boćao, a ostatak ispijao crveno vino "do mile volje" u dvije gostionice. Konatićevi prijatelji ugostili su njihovo društvo, a Shattock je sa zanimanjem opisao večer koju su tu proveli. Ponudili su ih obrokom od jaja i kobasice. "Tijekom večeri i noći po jedan od društva morao je otići povremeno u gostionicu po još jedan badanj crvenog vina."²⁵ "Naš domaćin, jedan strastveni, žestoki karakter bio je član zadruga koja se bavila izgradnjom brodova. Njegov stariji brat, učtiv ali cinik, bio je prije rata vlasnik malog broskog poduzeća ali je razvlašten dolaskom socijalizma. Tijekom cijele večeri cinično je podbadao o *hirovima* socijalističkog društva. To je mlađeg brata, koji je očito bio

²³ TNA: PRO, Foreign Office: Embassy and Legation, Yugoslavia (formerly Croatia, Serbia and Slovenia): General Correspondence /dalje: FO 536/101, "Tour in the Dalmatian Islands", 20. VII. 1955., 1.

²⁴ Službenik Generalnog konzulata, jugoslavenski državljanin.

²⁵ TNA: PRO, FO 536/101, "Tour in the Dalmatian Islands", 20. VII. 1955., 2.

izraziti zagovornik socijalizma, bacalo u sve žešće napade bijesa. Naš kapetan mudro je pokušavao smiriti situaciju, osobito mlađeg brata, govoreći “ne može se pobjeći od činjenice da imamo socijalizam u ovoj zemlji i nema druge nego pokušati iz tog izvući najbolje što se može”. Bilo im je zabavno, piše Shattock, iako su teško pratili sve što se govorilo “jer u svađi Dalmatinci počnu govoriti teško razumljivim dijalektom”.

Sljedećeg dana boravili su na Zlarinu za koji je zapisao da je “nešto naj-profinjenije” što su dotad vidjeli na tom putovanju, a pohvalio je i smještaj u malom hotelu.

Sažeo je i dojmove o ljudima i prilikama u kojima žive na otocima koje su dotad obišli. Po njemu, gledajući iz ekonomske perspektive, stanovnici su “iznenađujuće dobro unatoč potpunog izostanka ikakve zarade” i od turizma i od neplodnog tla. Nismo čuli većih primjedbi niti gundanja oko ekonomskih teškoća, piše on, iako ljudi žive samo od ribarstva, uzgoja maslina i pomalo od izgradnje brodica. Kad je riječ o odnosu prema tradiciji i običajima, primjetno je da su oni ovdje još veoma jaki, a i utjecaj Katoličke crkve ostao je, također, veoma snažan. Moralni standardi ostali su isti kao nekad, piše Shattock: npr. kad muž ode na kopno ili u emigraciju zbog zarade, “njegova žena, ako ostane na otoku, zauvijek mu je lojalna”. Kad je riječ odnosu otočana prema politici, može se reći, piše Shattock, da se “režim baš nije čvrsto uspostavio na tim otocima. Ima malo zanimanja za politiku, kažu da toga ima nešto više kod omladine, ali ni tu nije prisutna osobita gorljivost. Ne vidi se puno milicije i Udbe. Nasuprot mnogim pitanjima o međunarodnoj politici koja su mi postavljena u za vrijeme puta u Makedoniji, ovdje su pokazali jedva ikakav interes za takva pitanja, osim kad je riječ o Italiji”.²⁶

Orebić na Pelješcu Shattock je preporučio zbog dvaju hotela, Marina i Belvedere, “oba prilično dobra”, a također je pohvalio lijepe plaže kao pogodne za obitelji s djecom. Bio je impresioniran velikim i luksuznim kućama mještana, kao i njihovim vrtovima. One su i danas u vlasništvu potomaka ljudi koji su se nekad davno obogatili od pomorstva, zapisao je. Jedna koju su detaljno pogledali oduševila ga je velikim brojem zanimljivih nautičkih knjiga i instrumenata kao i pokuštvom, odjećom i porculanom, “sve kupljeno u stranim zemljama”. Sadašnji vlasnik te kuće istaknuti je dubrovački arheolog, a vlasnik još jedne koju su posjetili, dugo je bio u SAD-u, ali se vratio nedavno u Orebić zbog zdravstvenih razloga.

Oduševilo ga je i “staro mjesto Korčula”, sa starom gradskom vijećnicom, katedralom, i crkvama, u kojima je vidio radove slikara “dalmatinske i talijanske škole”. “I u Korčuli životni standard činio se dobar, sredstva za život dolazila su im ili od turizma ili vina, ribarstva, kamenoloma i novog državnog brodogradilišta. Katolicizam ima tamo jako uporište.”²⁷

* * *

²⁶ Isto, 3.

²⁷ Isto, 4.

Veleposlanik Frank Roberts²⁸ putovao je Dalmacijom od 27. rujna do 2. listopada 1955. U Splitu je boravio prva dva dana kod konzula Burtona, za kojeg je ocijenio da ima "jako dobre odnose s vlastima". Na večeri u Trogiru susreli su se sa "zanimljivim mladim čovjekom iz vinske industrije", koji je potjecao iz stare građanske obitelji, ali nije bio proturežimski raspoložen. Roberts je bio začuđen što on, iako na relativno visokoj poziciji, zarađuje manje od 20.000 dinara mjesečno. Mladi vinar mu se požalio da u industriji vina nedostaje standardizacije, ali i da vlast dopušta da se koristi previše kemijskih dodataka. Upravo tih dana u saveznom parlamentu usvajao se zakon kojim se normirala takva štetna praksa, iako su stručnjaci iz vinske industrije, kao i oni "kojima je na srcu kvaliteta domaćih vina" upozoravali na štetnost takvih normi. "Ali vlast je više zainteresirana za brze profite a ne dugoročne interese vinarske industrije", rekao je vinar. Veleposlanik je posjetio i splitsko brodogradilište, kao i tvornicu plastičnih masa Jugovinil. Primijetio da se brodogradilište širi i razvija, njihove tankere i turističke brodove naručuju i stranci. Dobro je poslovala i tvornica plastičnih masa, polovinu proizvodnje je izvozila. Čuo je da su sanitarni uvjeti rada u tvornici veoma loši i da radnici, koji inače rade u tri smjene i primaju tek 60% plaće, obolijevaju "od neočekivanih industrijskih bolesti".²⁹

Roberts se susreo i kotarskim i gradskim rukovodstvom Splita te zapisao da su svi bili srdačni prema njemu. Na koktelu koji je priredio Burton bilo je mnogo predstavnika vlasti "pa i ostataka starog režima" od kojih je jedan imao pohvalne riječi o porastu životnog standarda posljednjih godina. Najzanimljivijim je ocijenio razgovor s Jakovom Odrličinom, sekretarom kotarskog komiteta ("inteligentan mladi čovjek"). O učenju engleskog jezika u Jugoslaviji on je dao mnogo korisnih savjeta koje je Roberts prenio British Councilu i informativnoj službi Veleposlanstva.

Put prema Dubrovniku bio je ugodan jer je cesta bila dobra. "Za dobrobit budućih putnika vrijedno je zabilježiti da smo ručali veoma dobro u Metkoviću." U Dubrovniku, susret s predstavnicima lokalne vlasti potvrdio mu je dojam o prosperitetu grada. Oni su se pohvalili dobrim zaradama od turizma. Tekuće godine njihov prihod je porastao, zahvaljujući i dopuštenju središnjih vlasti da svoju zaradu računaju prema deviznom tečaju višem od službenoga, gdje se za 1 američki dolar davalo 300 din. Dubrovniku "je dopušteno da proda dio svog profita po tečaju od 600, što im je dalo za njihove potrebe 400 milijuna din". Također, "dopušteno im je da od toga 20% smiju prodati na slobodnom tržištu a tamo je tečaj za 1 dolar 2800 dinara". "Dubrovačke financije su stoga veoma zadovoljavajuće i moram reći da je grad veoma lijepo uređen". Nasuprot tome, kotar je izgubio 20 milijuna dinara na dvije tvornice, izgrađene za preradu ribe - suočile su se s nedostatkom sirovine. Domaćini su ga obavijestili da je na tom području ribe sve manje jer talijanske ribarice nezakonito ulaze u njihovo područje i love čak i dinamitom. Teško je koga od njih i zateći

²⁸ Na dužnosti u Beogradu od studenoga 1954.

²⁹ TNA: PRO, FO 536/103, "Notes on Tour of Dalmatia, September 27 - October 2, 1955", 1.

u prijestupu jer su njihove ribarice moderne i brze, žalili su se domaćini. Na širem području grada proizvodi se povrće, voće i vino, a kada se završi aerodromska pista to će proširiti mogućnosti plasmana. Roberts se iznenadio da već postoji veoma značajan izvoz školjki u Italiju i srednju Europu.

U Dubrovniku je Roberts susreo Matu Jakšića iz Saveznog sekretarijata za inostrane poslove, tada na organizaciji pohrane strane arhive u Dubrovniku. "On je izvrstan vodič i zna gradsku povijest, njegova obitelj je ovdje bila vodeća kroz stoljeća. Jedna stvar koja me dojmila jest veoma prijateljski i prirodan odnos između njega, komunističkog dužnosnika koji čak nije krstio svoju djecu, i lokalnog svećenika."³⁰ Roberts govori i o posjetu Konavlima te posebno Čilipima, kamo ga je Jakšić odveo. Navodi da "kako Jakšićeva poruka o posjetu nije stigla na vrijeme, nije ih dočekala gozba" pa su jeli "jednostavno ali dobro sa seljanima". Domaćin im je bio predsjednik seoske zadruga koja je svoje proizvode, vino i povrće, dobro prodavala u Dubrovniku i Metkoviću. Prosperitetna konavoska nizina podsjetila je Roberta na Libanon. Domaćin i ostali članovi zadruga učinili su mu se veoma bogatima: "Njihove široke prostrane kamene kuće su blistavo čiste i, usput rečeno, mnogo veće nego što je Jakšićeva u Dubrovniku." Lijepo su odjeveni i često odlaze u grad. Žene još uvijek nose "skupe i veoma lijepe narodne nošnje". Domaćica mu je, doduše, rekla da njezina udana kći koja živi u Dubrovniku nošnju odijeva samo u svečanim prigodama, a unuka je vjerojatno neće nositi. Nošnje često odijevaju i stariji muškarci, ali mlađi, i oni srednjih godine više ih ne nose. Po Robertsu, ovi seljaci su "izrazito nezavisni i prosperitetni".

Pohvalio je očuvanost muzeja, starih zgrada i spomenika u Dubrovniku, kako državnih tako i onih u vlasništvu Katoličke crkve. "Jakšić mi je s osmijehom rekao da se polovina svote koja se od vlasti dobiva za kulturu troši na održavanje i obnovu crkvi." Roberts je smatrao važnim zapisati i Jakšićevu primjedbu da je njegov naraštaj dobro poznao talijansku kulturu dok sadašnji uopće nije zainteresiran za učenje talijanskog jezika, čemu pridonosi i činjenica da se on više ne uči, kao nekad, u školama kao drugi jezik. Jakšić je usput rekao, navodi Roberts, da se ruski jezik, koji je prije nekoliko godina bio ukinut u školama, sada opet uvodi u njih.³¹

³⁰ Isto, 3.

³¹ Isto, 4.

SUMMARY

DALMATIA IN BRITISH DIPLOMATIC REPORTS DURING THE
1950s

In British diplomatic reports during the 1950s, Dalmatia and Dalmatians as ascribed with an individuality and an inclination towards independence, but also the capacity to sustain themselves in political tumult. These characterizations were influenced by geographic and historical factors, while ideological considerations were minimal. Life in postwar communist Yugoslavia, despite the relative poverty of the 1950s, for Dalmatians, as described in the diplomatic reports, was not very difficult. They lived modestly from the proceeds of fishing, the raising of olives, vegetables and fruit, and working in the shipyards. They did not complain overly about economic difficulties nor were they particularly interested with what was happening in Belgrade and Zagreb. They were more interested, and that in negative emotional terms, when mention was made of Italy. In terms of political figures – who were considered most typical in terms of the mentality of the area – that British reporters met in Dalmatia, the one that stands out the most is Vicko Krstulović.

Key words: Great Britain, Yugoslavia, Dalmatia, British diplomacy